

Edmund Wilemski

Charakterystyka polskiej myśli apologetycznej na progu drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce

---

Collectanea Theologica 36/1-4, 177-207

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. EDMUND WILEMSKI, Warszawa

CHARAKTERYSTKA POLSKIEJ MYŚLI APOLOGETYCZNEJ NA PROGU DRUGIEGO TYSIĄCLECIA CHRZEŚCIJAŃSTWA W POLSCE

W artykule niniejszym podjąłem próbę podsumowania wyników badań w zakresie apologetyki, jakie zostały osiągnięte w Polsce w okresie od 1945—1965 roku, w celu zaznajomienia polskiego i zagranicznego środowiska naukowego z dotychczasowymi osiągnięciami w tej dziedzinie.

Wskutek tego uwzględnię tutaj prace wyłącznie naukowe polskich apologetyków oraz prace z religioznawstwa, jako dziedziny ściśle związanej z apologetyką nowoczesną. Nie uwzględnię natomiast tu prac z zakresu biblistyki związanych z niektórymi programami apologetycznymi, gdyż prace te będą przedmiotem specjalnego sprawozdania.

Pojęcie apologetyki, jako odrębnej i samodzielnej dyscypliny z jednej strony zamykającej nauki religioznawcze, a z drugiej stanowiącej wstęp i podstawę do nauk teologicznych, zostało w ostatnim dwudziestoleciu bardziej dokładnie sprecyzowane, zwłaszcza w tzw. apologetycznej szkole warszawskiej.

Oryginalność tego ujęcia zaznacza się szczególnie jaskrawo przy porównaniu go z dawniejszym pojęciem apologetyki przedstawionym przez Ks. J. Szymeczko w pracy pt. *Przedmiot apologetyki według zasad filozoficznych* (Kraków 1916).

O ile dawniejsze ujęcie apologetyki urabiało ją w kierunku teologicznym i sprowadzało się do określenia jej jako *nauki mającej za zadanie przyprowadzić człowieka niewierzącego do wiary, wątpiącemu rozwiązać trudności, wierzącemu dać rację wystarczającą rozumowości jego wiary, mianowicie, że rozumnie postępuje wierząc w prawdy objawione*¹, o tyle w 50 lat później ujęcie apologetyki szkoły warszawskiej, jako *systematyczne i kry-*

---

¹ J. Szymeczko, *Przedmiot apologetyki według zasad filozoficznych*, Kraków 1916, 9.

*tyczne poznanie samoobrony podstaw historycznych chrystianizmu, jako religii objawionej, z punktu widzenia aksjologicznego zarówno w sensie przedmiotowym, jak i podmiotowym*², wskazuje na jej teologiczne i religioznawcze oblicze a na założenia historyczne i psychologiczno-religijne.

Założenia empiryczne apologetyki nowoczesnej zawdzięczać należy daleko posuniętym badaniom religioznawczym, których dzisiaj apologetyka lekceważyć nie może. Zatem miejsce dla dziedziny zwanej apologetyką wyznacza z jednej strony religioznawstwo, zwłaszcza psychologia religii i historii religii, z drugiej zaś teologia, która jako nauka o dogmatach żąda z natury rzeczy należytego udokumentowania *ex ratione* podstaw dogmatu³. Stąd jest uzasadnione zespolenie apologetyki z teologią, czyli tzw. teologiczne oblicze apologetyki, które uchodziło za jedyne i wyłączne począwszy od XV aż do początku XX wieku.

Do przewyciężenia tego jednostronnego nastawienia teologicznego apologetyki przyczynił się ks. prof. W. Kwiatkowski, który wiąże z przedmiotem materialnym apologetyki wyniki z poszczególnych dziedzin religioznawczych, zwłaszcza z psychologii religii i historii religii.

I

GŁÓWNE KIERUNKI BADAŃ W RELIGIOZNAWSTWIE

A. Psychologia religii

Psychologia bowiem religii stwierdzając odrębność przeżycia religijnego od innych przeżyć psychicznych metodą eksperymentalną wskazuje, że obrona religii jest postulatem każdego człowieka, ponieważ każdy pragnie, aby religia, którą on wyznaje, była prawdziwą. Fakt ten stanowi podstawę genetyczną dla tworzenia się różnych apologii religii, jako wytworów naturalnych i ich krytycznego ujęcia przez apologetykę naukową.

---

² W. Kwiatkowski, *Apologetyka totalna, 1 Przedmiot i metody apologetyki nowoczesnej*, Warszawa³ 1961, 151.

³ Zagadnieniem tym zajmował się także ks. prof. dr R. Paciorkowski w artykule pt. *Wewnętrzna budowa apologetyki nowoczesnej*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 10—40, w którym autor uwzględnia istnienie

Przedmiotem zainteresowania naukowego polskich psychologów religii są zagadnienia ogólne z metodologii, dotyczące przedmiotu formalnego i metod stosowanych na terenie psychologii⁴, a także zagadnienia szczegółowe, związane z budową przeżycia religijnego i aktem wiary religijnej⁵ oraz przyczynami kryzysu i zaniku przeżyć religijnych⁶. Ks. W. Kwiatkowski wykazał, że budowa przeżycia religijnego pod względem optycznym stanowi zamkniętą całość złożoną z pierwiastków intelektualnych, wolitywnych i uczuciowych, ogarniającą całego człowieka, pod względem zaś intencjonalnym przeżycie religijne jest skierowane ku przedmiotowi pozaempirycznemu⁷.

Z problematyką aktu wiary religijnej spotykamy się także w pracach Ks. W. Pietkuna. W pracy pt. *Kryteriopoznawcza analiza aktu wiary katolickiej* Ks. W. Pietkun dał rozwiązanie oryginalne sformułowanego problemu epistemologicznego odnośnie do aktu wiary katolickiej. Wykazał on w tej pracy słuszność metody, która prócz czynników poznawczych uwzględnia też współudział czynników emocjonalnych w ogóle, a w szczególności woli przy powstawaniu aktu wiary⁸.

W następnej pracy Ks. W. Pietkun zajął się pewnymi elementami współczynnika immanentnego w akcie wiary. Dał on

podwójnego oblicza apologetyki i wskazuje na konieczność wykorzystania przez nią osiągnięć z poszczególnych dyscyplin religioznawczych.

⁴ Por. Fr. Manthey, *Wprowadzenie w psychologię religii*, Pelplin 1947, 275 (Skrypt powielany);

J. Majkowski, *Spór o psychologię religii*, Przegląd Powszechny 231 (1951) 35—46;

W. Kwiatkowski, *Wyniki badań eksperymentalnych z psychologii religii za okres ostatnich lat pięćdziesięciu*, Collectanea Theologica 29 (1958) 178—268;

J. Majkowski, *Psychologia religii*, Znak 50—51 (1958) 920—938;

⁵ Por. W. Kwiatkowski, *Poglądy w nowoczesnej psychologii religii na budowę (ontyczną i intencjonalną) przeżycia religijnego*, Polonia Sacra 5 (1952) 224—237;

W. Pietkun, *Empiria w naukach religioznawczych wobec teologicznej analizy aktu wiary katolickiej*, Collectanea Theologica 25 (1954) 126—146.

⁶ Por. J. Pastuszka, *Psychologiczne źródła niewiary*, Lublin 1946; E. Wilemski, *Z badań nad kryzysem religijnym młodzieży współczesnej*, Collectanea Theologica 31 (1960) 59—85.

⁷ Por. W. Kwiatkowski, art. cyt. 224—237.

⁸ Por. W. Pietkun, *Kryteriopoznawcza analiza aktu wiary katolickiej*, Poznań 1952, 117.

krytyczną ocenę dotychczasowych osiągnięć badań nauk doświadczalnych nad psychicznymi dyspozycjami przeżycia religijnego oraz zreferował pogląd papieża Piusa XII, który dokonał w okolicznościowym przemówieniu syntezy dotychczasowych badań religioznawczych empirycznych i dedukcyjnych nad tym zagadnieniem⁹.

Naukowe określenie budowy przeżycia religijnego ma wielkie znaczenie dla badań apologetyki, która model przeżycia religijnego zbudowanego nie w oparciu o założenia filozoficzne lecz na podstawie eksperymentu naukowego, stosuje do ujęcia przeżycia wiary chrześcijańskiej, której podstawą pod względem jej wartości religijnej (sanctum) zajmuje się apologetyka.

B. Historia religii

Osiągnięcia psychologii religii, z których korzysta apologetyka, zostają potwierdzone przez historię religii, która wskazuje na fakt, że ludzie próbują uzasadnić prawdziwość wyznawanej przez nich wiary. Stąd powstają różne apologie, przy czym formalna budowa tych apologii, jak stwierdzają badania porównawcze historii religii, jest jednakowa we wszystkich religiach, mianowicie jest ona dwustopniowa.

Tym problemem w szkole warszawskiej zajmował się Ks. J. Nosowski, który również i w religii Mahometa (zw. islamem) odnalazł elementy dwustopniowej budowy apologii twórcy tej religii, mianowicie: wysuwanie roszczeń i ich uzasadnienie¹⁰.

Dzięki naukowemu zorganizowaniu historii religii i ujednoczeniu jej zasad metodologicznych, którymi są: zasada pierwszeństwa idei, jedności ograniczonej, jednostajności naturalnej, zależności czyli indywidualizacji, oryginalności i transcendencji, dyscyplina ta rozwiązała pozytywnie zagadnienie stosunku do apologetyki i umożliwiła w sposób krytyczny poznanie oryginalności i transcendentnego charakteru religii chrześcijańskiej.

---

⁹ Por. W. Pietkun, *Empiria w naukach religioznawczych wobec teologicznej analizy aktu wiary katolickiej*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 126—146.

¹⁰ Por. J. Nosowski, *Wystąpienia roszczeniowe Mahometa w świetle Koranu i najstarszej tradycji muzułmańskiej*, *Collectanea Theologica* 32 (1961) 5—84.

Problematyką metodologii religioznawczej zajmował się ks. prof. Edward B ul a n d a w szeregu swoich publikacji, dotyczących metody funkcjonalnej w etnologii, wielości religii i właściwej płaszczyzny ich porównania oraz historii porównawczej religii¹¹.

Na szczególną uwagę w dziedzinie historii religii i apologetyki zasługują prace nestora polskiej apologetyki i religioznawstwa, ks. prof. Szczepana S z y d e l s k i e g o. Problematyka tych prac jest bardzo różnorodna i obejmuje szeroki wachlarz aktualnych zagadnień pierwszej połowy XX wieku z zakresu niektórych zagadnień bibliistyki i religioznawstwa, mających aktualne znaczenie dla ówczesnej apologetyki. Warto tutaj wskazać przynajmniej na wyniki ostatniej pracy ks. prof. S z y d e l s k i e g o, pt. *Testimonium animae naturaliter christianae*¹², która dotyczy historii religii. Ks. prof. S z y d e l s k i porównując w tej pracy tezę Tertuliana o duszy, z natury swojej chrześcijańskiej z pewnymi zjawiskami religijnymi i faktami kultowymi występującymi w religiach pogańskich stwierdza, że w tych religiach znajduje się wiele myśli paralelnych, a więc zbliżonych do słownictwa ewangelijnego. Takie jednak dalekie i czysto zewnętrzne podobieństwa nie świadczą o zależności genetycznej religii chrześcijańskiej od pogańskiej. W tym wypadku są one raczej potwierdzeniem tezy Tertuliana o świadectwie duszy z natury swojej chrześcijańskiej¹³.

Zbliżoną w pewnych rysach do powyższej problematyki zajmował się Ks. Eugeniusz F l o r k o w s k i, który w artykule pt. *Problem objawienia pozachrześcijańskiego*, poddając krytyce poglądy niektórych wybitnych religiológów współczesnych, upatrujących źródło i początek wszelkiej religii w tzw. mistycznym doświadczeniu bazującym na objawieniu się Boga duszom ludz-

¹¹ O metodzie funkcjonalnej etnologii, LUD 36 (1946) 348—368; *Wielość religii i właściwa płaszczyzna ich porównania*, Atenenum Kapiańskie 60 (1960), 45—59; *Czy kryzys etnologicznej Szkoły Wiedeńskiej*, LUD 45 (1960) 90—124. Por. E. B u l a n d a TJ, *Historia porównawcza religii, jej znaczenie, zasady i aktualne zagadnienia*, art. w pracy zbiorowej pt. *Pod tchnieniem Ducha Świętego, Współczesna myśl teologiczna*, Poznań 1964, 61—96.

¹² *Collectanea Theologica* 25 (1954) 178—193.

¹³ *Art. cyt.* 192; Wykaz prac ks. prof. Sz. S z y d e l s k i e g o znajduje się w *Collectanea Theologica* 30 (1953) 7—9.

kim stwierdza, że poglądy te nie są w pełni krytyczne, gdyż nie mają one należytego udokumentowania. Podstawą zaś wartościowych elementów występujących w różnych religiach, nie jest objawienie ogólne jako nadprzyrodzone oddziaływanie Boga na twórców tychże religii, lecz tą podstawą jest ogólne, naturalne objawienie i tzw. praobjawienie oraz aktualny wpływ łaski Boga na wszystkich ludzi¹⁴.

Cenną pozycję w dziedzinie historii religii w Polsce stanowią publikacje ks. prof. Eugeniusza Dąbrowskiego: *Religie świata i religie Wschodu*¹⁵. Ukazują one skomplikowaną rzeczywistość historycznej myśli religijnej świata i jej swoistą dialektykę dając przez to podstawy do głębszego zrozumienia religii izraelskiej i chrześcijańskiej, jako szczytowego osiągnięcia prawdziwej religijności.

Inne prace polskich badaczy na odcinku historii religii porównawczej w oparciu o ścisłą metodę naukową wykryły zasadnicze różnice między apologią islamizmu a apologią chrześcijaństwa. Różnice te polegają na tym, jak dowodzi ks. J. Nosowski, że roszczenia Mahometa, będące wynikiem całkowicie subiektywnych (endogennych, a nie egzogennych) przeżyć objawieniowych (apokaliptycznych) Mahometa, a mianowicie niezwykłych wizji i audycji osoby transcendentnej, nie zostały przez twórcę islamu w sposób obiektywny uwierzytelnione z braku historycznie sprawdzonych dowodów¹⁶.

Ks. E. Bulanda badając kult Marii-Matki Bożej na płaszczyźnie prehistorii i etnologii stwierdził zasadnicze różnice między historyczną postacią Matki Bożej w chrześcijaństwie a postacią bogini matki w religiach pogańskich.

W dalszych swych pracach Ks. E. Bulanda zajmował się problematyką historyczno porównawczą w odniesieniu do chrześcijaństwa¹⁷.

¹⁴ E. Florowski, *Problem objawienia pozachrześcijańskiego*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 124—137.

¹⁵ Por. E. Dąbrowski, *Religie świata*, Warszawa 1957; tenże, *Religie Wschodu*, Poznań 1962.

¹⁶ Por. J. Nosowski, *Problem uwierzytelnienia postępowania Mohometa w świetle Koranu*, *Studia Theologica Varsaviensia* 2 (1964) 405—458.

¹⁷ Por. *Kult bogini — matki w religiach pogańskich a cześć Matki Bożej w chrześcijaństwie*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 469—507; *Pojęcie religii*,

C. Etnologia religii

Do pozytywnych badań w tej dziedzinie należą przede wszystkim publikacje Ks. Edwarda B u l a n d y, w których wyjaśnił on genezę i znaczenie mitu w historii kultury, oraz powstanie kultu Wielkiej Macierzy¹⁸.

Ponadto w dziedzinie etnologii, w oparciu o doniosłe odkrycia etnologiczne Wilhelma Schmidta i jego szkoły, polscy etnolodzy, zwłaszcza ks. doc. T. C h o d z i d ł o, zamowiali się religią ludów pierwotnych oraz faktami kulturowymi wykazując, że ofiara występuje już u najstarszych ludów jako czynność kultowa, wyrażająca uczucia serca człowieka względem Istoty najwyższej¹⁹.

D. Socjologia religii

Rzeczywistość religijna stanowiąca przedmiot badań naukowych występuje nie tylko w postaci faktów historycznych i kulturowych, lecz także jako przeżycie religijne i to zarówno indywidualne jak i zbiorowe. Badaniami nad zbiorowym przeżyciem religijnym, jako faktem socjologicznym, zajmuje się socjologia religii.

Również na tym odcinku nauk religioznawczych badania katolickich socjologów religii w Polsce mogą poszczycić się poważnymi osiągnięciami w tej dziedzinie. Problematyka tych badań jest bardzo rozległa i zróżnicowana²⁰. Przeprowadzając jej ogólną

---

jej geneza i rozwój w: *Religie Wschodu*, Poznań 1962, 100; *Czy istniało chrześcijaństwo przed Chrystusem*, *Ateneum Kapłańskie* 61 (1960) 357—379; *Jeszcze o Qumran*, *Ateneum Kapłańskie* 60 (1960) 134—138. *Narodziny chrześcijaństwa*, *Ateneum Kapłańskie* 63 (1961) 220—234; *Wtajemniczenie chrześcijańskie*, *Ateneum Kapłańskie* 68 (1965) 128—137.

¹⁸ Por. *Geneza i znaczenie mitu w historii kultury*, *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, 12 (1959) 373—396; 453—472; *Kult Bogini — matki w kulturach prehistorii i etnologii*; *Światowit* 18 (1939—1945) 1—10; *Powstanie kultu Wielkiej Macierzy w świetle ostatnich badań etnologicznych nad Szaktizmem i odkryć prehistorycznych kultury Mohendzo — Daro*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 1 (1949) 211—231; *Geneza kultu Magne Matris w świetle etnologicznej kultury wyspy Ceram*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 171—199.

¹⁹ Por. T. C h o d z i d ł o, *Religia ludów pierwotnych*; *Znak* 50—51 (1958) 939—954; *Ofiara u najstarszych ludów*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 138—170.

²⁰ Problematykę badań socjologicznych w Polsce omówił krytycznie ks. prof. J. Majka w artykule sprawozdawczym pt. *Socjologia religii w Polsce*, *Zeszyty Naukowe KUL* 5 (1962) nr 4, 99—111.

klasyfikację możemy sprowadzić ją do czterech kierunków badań, dotyczących:

1. Zagadnień ogólno-metodologicznych socjologii religii ²¹,
2. Zagadnień wybranych z kultury religijnej ludu polskiego,
3. Zagadnień socjologicznego aspektu religii zwłaszcza jej wpływu na życie społeczne ²²,
4. Określenie stanu religijności Polaków, zwłaszcza młodzieży i wpływu religii na kształtowanie się postawy światopoglądowej ²³.

Wyniki badań socjologii religii w Polsce m. in. potwierdzają tezę, że idee religijne są zasadniczymi czynnikami, kształtującymi świadomość jednostek w kierunku wytwarzania silnej więzi społecznej i tym samym powstawana zwartej grupy społecznej. Te stwierdzenia socjologii religii wykorzystuje apologetyka w tym sensie, by wykazać, że wartość najwyższa (sanctum) chrystianizmu wytwarza najbardziej spójną i oryginalną więź społeczną ²⁴.

E. Filozofia i fenomenologia religii

Wreszcie filozofia religii bada istotę prawdziwej religii. Badania jednak na terenie filozofii religii nie są jednoznaczne, gdyż poszczególni badacze opierają się na różnych założeniach filozoficznych. Toteż fenomenologia religii podejmując to zagadnienie usiłuje je rozwiązać nie na płaszczyźnie założeń filozoficznych, lecz na podstawie pewnych założeń formalnych, jak np. bezpo-

²¹ Por. F. Sawicki, *Socjologia religii*, Przegląd Powszechny 226 (1948) 302—312; J. Majka, *Socjologia religii w ujęciu szkoły strukturalnej*, Zeszyty Naukowe KUL 2 (1959) nr 3, 53—69, tenże, *Socjologia religii w ujęciu prof. Le Bras a socjologia duszpasterska*, Zeszyty Naukowe KUL 3 (1960) nr 1, 91—108; J. Majka, *Socjologia religijna*, art. w pracy zbiorowej pt. *Pod tchnieniem Ducha Świętego, Współczesna myśl teologiczna*, Poznań 1964, 97—126.

²² Por. J. Majka, *Socjologia religii w Polsce*, Zeszyty Naukowe KUL 5 (1962) nr 4, 100.

²³ E. Wilemski, S. Pruś, *Wpływ środowiska psychospołecznego na kształtowanie się postawy religijnej współczesnej młodzieży*, *Collectanea Theologica* 35 (1964) 73—200; E. Wilemski, *Postawy światopoglądowe współczesnej młodzieży polskiej*, Warszawa 1965, 297 (maszynopis).

²⁴ Por. R. Paciorkowski, *Wewnętrzna budowa apologetyki nowoczesnej*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 10—40.

średni, intuicyjny ogląd danego przedmiotu badań. Tu wkład polskich badań jest stosunkowo niewielki. Należy jednak odnotować pewne próby zastosowania metody fenomenologicznej do zagadnień teologicznych, a w szczególności do zbadania istoty tradycji dogmatycznej Kościoła²⁵.

Badania jednak filozofii religii i fenomenologii religii nie osiągną swego celu, tzn. nie dotrą do istoty rzeczywistości religijnej, zanim nie rozwiążą zagadnienia, która z istniejących dzisiaj religii jest prawdziwą. Tym właśnie problemem zajmuje się apologetyka, która z tego punktu widzenia stanowi konieczne uzupełnienie i ukoronowanie całokształtu badań religioznawczych.

II

CHARAKTERYSTYKA BADAŃ W ZAKRESIE TEORII APOLOGETYKI NAUKOWEJ

Badania z zakresu apologetyki w Polsce za okres lat 1945—1965 mogą poszczycić się poważnym osiągnięciem w postaci tzw. apologetyki totalnej, jako nowoczesnego systemu apologetyki naukowej, zrealizowanej w środowisku warszawskiej szkoły apologetycznej oraz znacznymi wynikami z zakresu teorii apologetyki i ze szczegółowych badań nad współczesną chrystologią i eklezjologią apologetyczną, osiągniętymi w środowisku apologetycznym KUL na sekcji teologii fundamentalnej²⁶.

Wobec tego wypada tutaj zapoznać się bliżej z tym systemem apologetycznym, którego twórcą jest ks. prof. dr W. Kwiatkowski, który pracował od kilkadziesiątu lat nad zorganizowaniem apologetyki pod względem jej przedmiotu materialnego i formalnego w jeden system naukowy. Praca pt. *Apologetyka totalna* jest właśnie ukoronowaniem badań naukowych Ks. Kwiatkowskiego i stanowi krytyczne opracowanie nowego systemu apologetycznego.

---

²⁵ Por. E. Wilemski, *Zasadnicze elementy tradycji dogmatycznej Kościoła w świetle jej analizy fenomenologicznej*, Warszawa 1963, 168. (Maszynopis pracy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr W. Kwiatkowskiego na Wydziale Teologicznym ATK w Warszawie).

²⁶ Wyniki badań apologetycznych środowiska KUL opracował Ks. doc. E. Kopeć, por. *Sprawozdanie z działalności naukowej sekcji teologii fundamentalnej*, Zeszyty Naukowe KUL 8 (1965) nr 3, 12—15.

Ks. W. Kwiatkowski jest jednocześnie założycielem warszawskiej szkoły apologetycznej, pracującej pod kierunkiem jej twórcy nad pogłębieniem systemu apologetyki totalnej²⁷.

Do grona warszawskiej szkoły apologetycznej należą pracownicy nauki, współdziałający z Ks. W. Kwiatkowskim przy zespołowej katedrze apologetyki i religioznawstwa w osobach ks. prof. dr Ryszarda Paciorkowskiego, ks. dr Jerzego Nosowskiego, ks. dr Edmunda Wilemskiego, ks. dr Wojciecha Tabaczyńskiego i ks. mgr Kazimierza Hoffmanna oraz szereg wybitnych wykładowców apologetyki w Seminariach Duchownych całej Polski, jak: ks. dr Wincenty Dudek, ks. dr Władysław Hładowski, ks. dr Witold Pietkun, ks. dr Zygmunt Skowroński i inni.

Nowoczesny system apologetyki totalnej ujmuje chrześcijaństwo jako jedną najwyższą całość religijną, w której zaznacza się przede wszystkim totum (całość), skonkretyzowane w osobie Jezusa Chrystusa, który jest jednocześnie najwyższą wartością (sanctum) i normą dla człowieka.

Tak ujęta apologetyka nowoczesna, w której Chrystus jest totum i prawdą religijną skłaniającą rozum do jej przyjęcia oraz dobrem moralnym skłaniającym wolę do jego pożądania, a więc sanctum jako najwyższą wartością religijną, która zawiera w sobie pozostałe wartości prawdy i dobra, uzasadnia w sposób najbardziej logiczny i rzeczowy trafne oraz oryginalne określenie przez Autora nowoczesnego systemu apologetycznego jako apologetyki totalnej.

A. Badania w zakresie przedmiotu apologetyki naukowej

Wewnętrzne zorganizowanie apologetyki jako nauki samodzielnej i odrębnej od innych nauk teologicznych w jeden zwarty system naukowy ks. W. Kwiatkowski realizuje najpierw poprzez dokładne sprecyzowanie przedmiotu materialnego i formalnego apologetyki w sensie jedności implikatywnej, a następnie poprzez wyznaczenie właściwych metod badania tego przedmiotu.

Przedmiotem materialnym apologetyki totalnej jest osoba Jezusa jako uzasadniająca swoje roszczenia indywidualne i spo-

---

²⁷ Por. W. Kwiatkowski, *Początki i rozwój warszawskiej szkoły apologetycznej*, *Studia Theologica Varsaviensia* 3 (1965).

łeczne, czyli zagadnienie religijno-indywidualnej świadomości Jezusa z Nazaretu, występujące w literaturze naukowej zwykle pod nazwą zagadnienia chrystologicznego, które implikuje w sobie zagadnienie eklezjologiczne, względnie jak to ujmuje autor, zagadnienie świadomości Jezusa religijno-społecznej²⁸.

Z tak określonego przedmiotu materialnego ks. Kwiatkowski wyłącza wszelkie zagadnienia z religiologii, jako nie związane w sposób implikatywny z przedmiotem badania nowoczesnej apologetyki. Zagadnienie chrystologiczne i eklezjologiczne jako przedmiot materialny apologetyki totalnej Autor ujmuje na płaszczyźnie historycznej dając przez to czytelnikowi krytyczny wgląd w sam proces przekształcania się tezy chrystologicznej i eklezjologicznej z oblicza metafizyczno-dogmatycznego w jej właściwe oblicze historyczno-empiryczne.

Ks. Kwiatkowski przedstawił krytycznie sposoby rozwiązywania tezy chrystologicznej, jako przedmiotu materialnego apologetyki, w świetle następujących kierunków naukowych: krytyczno-historycznego, historyczno-morfologicznego, eschatologicznego, historyczno-religijnego oraz teologii dialektycznej, a także omawia tezę eklezjologiczną w ujęciu kierunków: filozoficzno-historycznego, krytyczno-historycznego, historycznego-ewolucjonistycznego i modernistycznego.

Ujęcie historyczne przedmiotu materialnego, jakie przedstawił Autor w swojej apologetyce totalnej, jest niezwykle cenne, gdyż zwiększa stopień obiektywności powyższych badań, pozwala czytelnikowi właściwie zrozumieć przedstawioną obronę tezy: chrystologicznej i eklezjologicznej oraz daje możliwość porównania i właściwej oceny tego, co apologetyka dotąd już rozważała z tym, co zostało osiągnięte przez Autora. Daje to wreszcie obiektywne podstawy do naukowego rozwiązania przedmiotu formalnego apologetyki i do jej wewnętrznego zorganizowania w odrębną i samodzielną dyscyplinę z jednej strony zamykającą nauki religioznawcze, a z drugiej wprowadzającą do nauk teologicznych.

Badania nad wewnętrznym zorganizowaniem apologetyki, jako nauki samodzielnej i odrębnej od innych dyscyplin teologicznych zostały zapoczątkowane już w XV wieku przez H. Savonarolę

---

²⁸ Por. W. Kwiatkowski, *Apologetyka Totalna, 1 Przedmiot i metody apologetyki nowoczesnej*, Warszawa 3 1961, 46.

i kontynuowane przez wybitnych teologów, jak: H. Grotiusa, V. Pichlera, J. Hoore, M. Gerberta, V. A. Dechamps, M. Blondela, A. Gardeila, A. Poulpiqueta oraz W. Kwiatkowskiego.

Wynikiem tych badań były różne systemy apologetyczne, jak intelektualistyczny, woluntarystyczny, integralny i totalny, które różnią się między sobą ujęciem przedmiotu formalnego apologetyki.

System apologetyki intelektualistycznej, której klasycznym przedstawicielem jest Gardail, ujmuje przedmiot formalny apologetyki jako badanie swego przedmiotu materialnego, tj. chrystianizmu pod kątem widzenia jego wiarygodności (credibilitas). Takie ujęcie przedmiotu formalnego apologetyki, jak słusznie stwierdza wraz z innymi autorami ks. Kwiatkowski, nie rozwiązuje jeszcze zagadnienia jedności przedmiotu materialnego i formalnego, gdyż narusza ono pod względem formalnym swój przedmiot badania, tj. chrystianizm, który jest nie tylko dla człowieka credibilis, lecz także credendus²⁹.

Zarzut ten próbował przezwyciężyć system apologetyki woluntarystycznej, który ujmował pod względem formalnym swój przedmiot badań, tj. chrystianizm jako wartość najwyższą, skierowaną przede wszystkim do samej woli ludzkiej, czyli jako appetibilis. Również i takie ujęcie chrystianizmu, tzn. jako religii fakultatywnej, jak stwierdza ks. Kwiatkowski, narusza, analogicznie jak w systemie apologetyki intelektualistycznej Gardaila, swój przedmiot badania pod względem formalnym, gdyż chrystianizm w swoich obiektywnych wartościach jest religią normatywną, a więc jest appetendus³⁰.

Jednostronność ujęcia przedmiotu formalnego, jaka ma miejsce w systemie apologetyki intelektualistycznej i woluntarystycznej, próbuje pokonać system apologetyki integralnej, którego twórcą jest Poulpiquet. System ten usiłował połączyć apologetykę intelektualistyczną i woluntarystyczną w jedną zewnętrzną całość. Pierwszą próbę nowej syntezy apologetyki dał kard. Dechamps, który ujął przedmiot formalny apologetyki jako harmonijne połączenie objawienia, tzn. faktu zewnętrznego (historycznego) z faktem wewnętrznym (psychicznym) w obszernej syn-

²⁹ Por. W. Kwiatkowski, *dz. cyt.* 129.

³⁰ Por. W. Kwiatkowski, *dz. cyt.* 138.

tezie psychologiczno-historycznej. Apologetyczne idee kard. Dechm p s a podjęli inni apologetycy XX wieku, jak Blondel i Poulpiquet, których badania, jak stwierdza ks. W. Kwiatkowski, posunęły wprawdzie naprzód idee apologetyczne Dechm p s a, jednak nie rozwiązały one w sposób krytyczny zagadnienia jedności przedmiotu zarówno materialnego jak i formalnego w apologetyce, ponieważ ich badania nie wykryły jedności implikatywnej w obydwóch jej przedmiotach, tzn. w przedmiocie materialnym i formalnym apologetyki³¹.

Natomiast system apologetyki totalnej ujmuje przedmiot formalny apologetyki jako badanie swego przedmiotu materialnego, tj. przeprowadzonej przez Jezusa z Nazaretu samoobrony siebie. Ten przedmiot bada apologetyka totalna z punktu widzenia aksjologicznego, czyli pod względem znajdującej się w nim w sposób implikatywny najwyższej wartości religijnej, zwanej sanctum jako wartości normatywnej zarówno w sensie przedmiotowym jak i podmiotowym³².

Z chwilą więc, gdy jest jednoznacznie ustalony przedmiot materialny i formalny apologetyki totalnej, to już tym samym jest najzupełniej określony charakter naukowy apologetyki.

Badania nad zorganizowaniem apologetyki pod względem jedności implikowanej w obydwóch jej przedmiotach w jeden system naukowy, podjął już 40 lat temu ks. W. Kwiatkowski i w stworzonym systemie apologetyki totalnej dał on krytyczne i wszechstronne rozwiązanie oraz udokumentowanie zagadnienia jedności przedmiotu materialnego i formalnego w nowoczesnej apologetyce.

System apologetyki totalnej ks. W. Kwiatkowskiego łączy w logiczną, zwartą i zamkniętą całość wszechstronnie rozbudowaną apologetykę wewnętrzną i zewnętrzną, ujmując tę całość z punktu widzenia aksjologicznego i która to całość tworzy syntezę witalną na płaszczyźnie empirycznej *nie w postaci integralnej, składającej się z części — z których dopiero powstaje integrum, lecz w postaci totalnej, w której ząznacza się przede wszystkim totum, czyli jedna całość, a w tej całości i poprzez tę*

---

³¹ Por. W. Kwiatkowski, dz. cyt. 140; tenże, *Przedmiot apologetyki naukowej*, Collectanea Theologica 30 (1959) 14, 15.

³² Por. W. Kwiatkowski, dz. cyt. 152; tenże, art. cyt. 18.

jedną całość jej części³³. Zespolenie więc apologetyki „wewnętrznej” z „zewnątrzną”, która nie jest ani przypadkową, ani też zupełnie dowolną, czyli sztuczną konstrukcją, stanowi pewną całość o typie zdeterminowanym... W takiej właśnie całości, zbliżonej do całości organicznej, obydwie apologetyki otrzymują swoją najwyższą syntezę i stanowią jedną apologetykę totalną³⁴.

W systemie więc apologetyki totalnej jej przedmiot materialny i formalny osiąga swoją maksymalną jedność w postaci jedności wewnętrznej, czyli implikatywnej i która to jedność nadaje nowoczesnej apologetyce najwyższy stopień dojrzałości jako nauce samodzielnej.

Zagadnienie systematyzacji materiału apologetycznego było przedmiotem badań również niektórych przedstawicieli warszawskiej szkoły apologetycznej.

Charakter przyczynku naukowego do tego zagadnienia miała praca ks. W. D u d k a, pt. *Chrystocentryczna jedność przedmiotu apologetyki*³⁵. Autor starał się wykazać w tej pracy, że oficjalna świadomość Kościoła o sobie zawarta w encyklice *Corporis Christi Mysticum* wypowiedziała się za chrystocentrycznym ujęciem istoty kościoła w formule „Ecclesia est Corpus Christi Mysticum”. Ta formuła stanowi podstawę do chrystocentrycznej jedności organicznej przedmiotu apologetyki według klucza wynikania treściowego w dwóch jego działach de revelatione christiana i de Ecclesia.

B. Badania w dziedzinie metodologii apologetycznej

Każda bowiem nauka posługuje się właściwą sobie metodą, która w sensie ścisłym jest naukowym, tzn. obiektywnym sposobem rozwiązywania wysuniętych zagadnień. Można więc postawić zagadnienie: czy apologetyka totalna posługuje się także właściwą sobie metodą, czy może zapożycza metody z innych nauk i jakiego rodzaju są te metody. To właśnie zagadnienie ks. K w i a t k o w s k i podjął i krytycznie rozwiązał w drugiej części tomu pierwszego, zatytułowanej „Metody w apologetyce totalnej”.

³³ W. K w i a t k o w s k i, *Przedmiot apologetyki naukowej*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 17.

³⁴ W. K w i a t k o w s k i, *Apologetyka totalna, 1 Przedmiot i metody apologetyki nowoczesnej*, Warszawa³ 1961, 150.

³⁵ *Collectanea Theologica* 25 (1954) 41—60.

Wiadomą jest rzeczą, iż stosowanie takiej czy innej metody zależy przede wszystkim od przedmiotu badanego. Toteż apologetyka totalna, jak słusznie stwierdza ks. Kwiatkowski, która ma na celu zbadanie systematyczne i krytyczne samoobrony chrystianizmu z punktu widzenia aksjologicznego, nie może zadowolić się stosowaniem wyłącznie metody intelektualistycznej, badającej tylko działanie funkcji intelektualnej w dziedzinie wartości, lecz w celu zbadania także funkcji jaźniowej, stanowiącej niezbędny element w przeżyciu wartości, musi uwzględnić metody typu fenomenologicznego³⁶. Ze względu więc na swój przedmiot badania apologetyka posługuje się różnymi metodami, które zapożycza z innych nauk, udoskonala je i dostosowuje do potrzeb badanego przedmiotu.

Przedstawione w tej pracy metody, którymi posługiwano się przy ujmowaniu chrystianizmu z punktu widzenia aksjologicznego, Autor klasyfikuje w trzy grupy, a mianowicie: 1) metoda formalno-krytyczna; 2) metoda psychologiczno-religijna; 3) metoda historyczno-krytyczna w postaci historyczno-porównawczej i historyczno-fenomenologicznej (jako metoda biblijna i metoda eklezjologiczna).

Każdą z nich omawia krytycznie i możliwie wyczerpująco z uwzględnieniem najbardziej nowoczesnych i krytycznych ich ujęć.

Dalsze prace z zakresu metodologii podjęli przedstawiciele warszawskiej szkoły apologetycznej, a zwłaszcza ks. prof. R. Paciorowski. Zajął się on aktualną i bliską, empirycznie nastawioną umysłowością człowieka współczesnego metodą eklezjologiczną, która bada chrystianizm na drodze bezpośredniej obserwacji („oglądu”) jako rzeczywistość zawsze obecną, a nie tylko dostępną poprzez teksty i dokumenty. Monografia ks. Paciorowskiego o chrześcijaństwie w apologetycznej myśli św. Augustyna i rozprawa o empiryzmie eklezjologicznym Dechamps a rozbudowują tę metodę na odcinku historycznym³⁷.

---

³⁶ Por. W. Kwiatkowski, *dz. cyt.* 43.

³⁷ *Chrześcijaństwo w apologetycznej myśli św. Augustyna* (Warszawskie Studia Teologiczne 23) Poznań 1952, XIX + 115; *Początki empiryzmu eklezjologicznego w metodach apologetyki nowoczesnej*, *Collectanea Theologica* 21 (1949) 107—121.

Istotna dla metody eklezjologicznej krytyczna ocena dysproporcji między przejawami życia i działalności Kościoła a czynnikami psychicznymi i społecznymi, które tkwią u podstaw tego zjawiska, wymagają szeregu prac analitycznych jako materiału do przyszłej syntezy. Zagadnienie świętości Kościoła w jej aspekcie fenomenologicznym i apologetycznym (miraculum morale), a zwłaszcza heroizmu religijnego jako szczytowej formy tego znamiennej dla empirystycznej rzeczywistości Kościoła zjawiska omawia ks. Paciorkowski w rozprawie, *L'heroisme religieu d'après la Passion des saintes Perpétue et Félicité*³⁸.

Również ks. Wł. Hładowski konfrontując całościowe i osobowe ujęcie przedmiotu oraz zadań apologetyki z zasadami racjonalnego poznania, podjął zagadnienie budowy apologetyki pod względem jej metody.

Do pozytywnych dociekań nad zagadnieniem metody w apologetyce przystępuje ks. Hładowski w artykule *Apologetyka jako nauka normatywna w świetle fenomenologii wiary chrześcijańskiej*³⁹. W artykule tym nie chodzi o praktyczny charakter apologetyki — jakby się zdawał sugerować tytuł artykułu — ale o to, czy apologetyka jest w stanie osiągnąć wnioski jednoznaczne i intersubiektywnie normatywne. Twierdząca odpowiedź ma w artykule postać tezy, raczej tylko sformułowanej na tle personalistycznej koncepcji wiary, niż w pełni udowodnionej. Za ledwie wskazany został kierunek, w jakim pójdzie rozwiązanie problemu: przeciwstawienie pierwiastka egzystencjalnego — logicznemu, charakterystyczne dla egzystencjalistycznego myślenia, winno być przewyciężone przez wyświetlenie osobliwej, intuicyjno-dyskursywnej struktury logicznej uzasadniania w apologetyce katolickiej.

W dalszych swych artykułach⁴⁰ i referatach na spotkaniach dyskusyjnych⁴¹ ks. Hładowski zajął się krytyczną analizą

³⁸ Revue de Etudes Augustiniennes 5 (1959) 367—389.

³⁹ Collectanea Theologica 25 (1954) 61—84.

⁴⁰ *Metoda oglądowa w apologetyce*, Collectanea Theologica 30 (1959) 20—42; *Struktura apologetyki*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 11 (1964) z. 2, 33—53.

⁴¹ Por. *Communicata* w Collectanea Theologica 26 (1955) 405—411; *Sprawozdania w Rocznikach Teologiczno-kanonicznych* 7 (1960) z. 1, 107—112; *Communicata* w Collectanea Theologica 34 (1963) 221—230.

uzasadnienia, leżącego u podstaw szczegółowych metod apologetycznych, w celu ustalenia jego epistemologicznej wartości.

Sposób uzasadnienia w apologetyce katolickiej, wg ks. Hładowskiego, wyznaczony przez konkretny i osobowy charakter przedmiotu badań, polega na intuicyjno-dyskursywnym poznaniu elementu transcendentnego (nadprzyrodzonego) w złożonym zjawisku: Jezus-Kościół. Poznanie to, choć na poszczególnych swoich etapach przebiega jako formalne rozumowanie, w całości swym ma postać rozumienia znaków. Obiektywną jego wartość zabezpiecza swoista sprawdzalność doświadczalna, przysługująca procesom rozumienia konkretnu. Stopień zaś jego naukowości zależy od tego, jak dalece apologetyka posługuje się w toku swych szczegółowych badań, stosownie do natury przedmiotu, najnowszą aparaturą racjonalnego poznania (logiką) i w jakim stopniu jest w stanie konfrontować swoje wnioski z wynikami innych nauk, takich jak historia, psychologia lub socjologia.

Do wyżej wymienionych metod, wśród których metoda historyczno-krytyczna zajmuje miejsce naczelne i po prostu klasyczne, Autor apologetyki totalnej nie włączył żadnych innych metod, ponieważ one nie nadają się do rozwiązania wyznaczonego tu zagadnienia. Próba tedy wprowadzenia do apologetyki metody personalistycznej (ogładowej) przez niektórych autorów⁴² budzi zastrzeżenia, ponieważ medium demonstrationis w apologetyce jest Chrystus, lecz nie w tym sensie jako osoba sama w sobie, lecz jako osoba broniąca samej siebie.

Ks. W. Hładowski natomiast utrzymuje, że przedmiotem formalnym apologetyki jest *boska osoba Jezusa Chrystusa percypowana przez całą osobę człowieka, uznającą w niej konkretną najwyższą swą wartość*.⁴³ *Takie sformułowanie ujmuje przedmiot ściśle formalny apologetyki w sensie personalistycznym, gdzie personalizizm tkwi w poznającym podmiocie, a nie w badanym przedmiocie formalnym.*

---

⁴² Por. Wł. Hładowski, *Metoda ogładowa w apologetyce*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 20—42; *Communicata* w *Collectanea Theologica* 34 (1963) 221—230.

⁴³ *Art. cyt.* 35. Również ks. Cz. Bartnik podtrzymuje stanowisko personalizmu w apologetyce nowoczesnej. Por. *Polska myśl apologetyczna w latach 1945—1956*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 5 (1958) z. 2, 115.

W swoich badaniach metodologicznych ks. W. Kwiatkowski uniknął dwóch szkopułów i tak umiejętnie oscylował między przysłowiową Scyllą a Charybdą, że z jednej strony w niczym nie nadwyrężył apologetyki tradycyjnej, za którą stoi powaga magisterium Kościoła, z drugiej zaś nie naraził się na zarzut zgubnego konserwatyzmu, gdyż nie pozostał on tylko na pozycjach zajętych przez dawniejszą apologetykę, ale uwzględnił również wielki rozwój nauk metodologicznych, religioznawczych i egzegezy biblijnej.

Dlatego też Autor próbę swoją nazywa systematyzacją apologetyki tradycyjnej. Wszelkie zatem nowe próby rozwiązania zagadnienia wewnętrznego zorganizowania apologetyki w jeden system naukowy w oparciu o zastosowanie nowych metod, dostosowanych do wymagań krytyki naukowej, muszą mieć na uwadze dwa podstawowe założenia, które uwzględnił Ks. Kwiatkowski, a mianowicie z jednej strony nie mogą te rozwiązania opierać się wyłącznie na płaszczyźnie współczesnych osiągnięć naukowych z całkowitym zaniedbaniem tradycji, która nawiązuje ciągłość przeszłości z terażniejszością, z drugiej strony trzeba uniknąć zgubnego konserwatyzmu i dlatego nie można pozostać tylko na pozycjach dawniejszych oraz wyrzec się słusznego postępu. Trzeba zatem w każdej nowej próbie systematyzacji apologetyki połączyć tradycję z postęmem, stare z nowym. Ucieczka od przeszłości lub od terażniejszości w rozwiązaniu problemów apologetyki wskazuje zawsze na jednostronność i subiektywizm w myśleniu naukowym i oznacza wyrzeczenie się obiektywizmu naukowego. Te więc obiekcje metodologiczne ks. Kwiatkowski pokonał niezwykle subtelnie na płaszczyźnie krytycznego myślenia i w stworzonym przez niego systemie apologetyki totalnej wskazał na taką metodę, którą można dalej rozwijać i precyzować, ale której nie da się odrzucić w dalszych badaniach apologetycznych, jeśli mają one być prowadzone na płaszczyźnie ściśle obiektywnej.

Ks. W. Kwiatkowski przedstawia budowę nowoczesnej apologetyki w rozwoju historycznym zarówno pod względem jej przedmiotu materialnego i formalnego oraz pod względem jej metod. Systematyczny podział materiału, jaki ks. Kwiatkowski przedstawił w ujęciu historycznym m. in. ma tę zaletę, iż czytelnik otrzymuje właściwy obraz nie tylko obecnego stanu

budowy apologetyki naukowej, lecz także obraz historycznego rozwoju tej budowy. Obraz budowy apologetyki, który w ten sposób Autor przedstawił w pierwszym tomie apologetyki totalnej, zyskuje na swojej obiektywności i rozszerza możliwości porównawcze między tym, co było przed stu laty, a tym, co jest obecnie oraz ułatwia właściwą ocenę tego, co zostało dotąd już osiągnięte.

Dalsze badania w zakresie teorii apologetyki są prowadzone zarówno w apologetycznej szkole warszawskiej, jak też w środowisku KUL na sekcji teologii fundamentalnej.

Wyniki badań na tym odcinku z jednej strony przyczyniły się do chrystocentrycznego zaksjomatyzowania przedmiotu badań apologetyki⁴⁴ i do pogłębienia ujęcia normatywnego charakteru apologetyki totalnej w duchu personalistycznej epistemologii⁴⁵; z drugiej zaś strony zmierzają one do zbudowania personalistycznej struktury apologetyki współczesnej⁴⁶.

Próba zbudowania struktury apologetyki współczesnej w aspekcie personalistycznym jest przedmiotem badań pracowników nauki sekcji teologii fundamentalnej KUL pod kierunkiem ks. doc. Edwarda K o p c i a. Program prac badawczych obejmuje kilka etapów. Pierwszy etap tych badań, który dotyczył opracowania różnych typów apologetyki nowożytnej został już częściowo urze-

---

⁴⁴Por. W. K w i a t k o w s k i, *Próba aksjomatyzacji materiału biblijnego w apologetyce tradycyjnej*, *Collectanea Theologica* 22 (1950—1951) 87—89; *Przedmiot apologetyki naukowej*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 10—19; R. P a c i o r k o w s k i, *Wewnętrzna budowa apologetyki nowoczesnej*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 10—40; W. D u d e k, *Chrystocentryczna jedność przedmiotu apologetyki*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 41—60; E. T o m a s z e w s k i, *Problematyka chrystologiczna we współczesnej apologetyce*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 43—66.

⁴⁵ Por. Wł. H ł a d o w s k i, *Apologetyka jako nauka normatywna w świetle fenomenologii wiary chrześcijańskiej*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 61—84.

⁴⁶ Por. Wł. H ł a d o w s k i, *Struktura apologetyki*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 11 (1964) z. 2, 33—54; E. K o p e ć, *Znaczenie personalistycznej koncepcji wiary dla apologetyki współczesnej*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 11 (1964) z. 2, 5—18; B. P i e p i ó r k a T J, *Personalistyczny aspekt objawienia w apologetyce współczesnej*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 11 (1964) z. 2, 19—32.

czywistniony. Drugi etap badań, obejmujący prace nad głównymi elementami apologetyki personalistycznej, został już częściowo zrealizowany. Trzeci zaś etap tych badań dotyczy opracowania z wymienionych elementów samej już struktury personalistycznej apologetyki współczesnej⁴⁷.

W związku z podjętą próbą opracowania teorii apologetyki personalistycznej ks. E. Kopeć zwrócił uwagę w kilku publikacjach na personalistyczny charakter objawienia, wiary i cudu, które stanowią zasadnicze elementy apologetyki oraz wskazał na potrzebę ujęcia ich w sposób bardziej osobowy i egzystencjalny⁴⁸.

Ponadto w środowisku apologetycznym KUL-u powstała próba opracowania takiej teologii fundamentalnej, której przedmiotem jest historia zbawienia. Ma to być zarazem rodzaj apologetyki chrześcijańskiej albo „ekumenicznej”, typu historycznego w przeciwieństwie do typu metafizycznego lub fenomenologicznego. Przedmiotem tej apologetyki jest historia zbawienia jako rzeczywistość wszechstronnie zaświadczaająca się osobie ludzkiej indywidualnej i społecznej⁴⁹.

III

BADANIA W ZAKRESIE PROBLEMATYKI CHRYSTOLOGICZNEJ

Konkretnym zastosowaniem teorii apologetyki totalnej (omówionej w tomie pierwszym) jest tom drugi zatytułowany *Religijna świadomość Jezusa z Nazaretu*.

⁴⁷ Dane te pochodzą ze sprawozdania z działalności naukowej teologii fundamentalnej, Zeszyty Naukowe KUL 8 (1965) nr 3, 12—15. Ponadto zostały już opublikowane niektóre prace z zakresu tej problematyki. Por. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 11 (1964) z. 2.

⁴⁸ Por. *Znaczenie personalistycznej koncepcji wiary dla apologetyki współczesnej*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 11 (1964) z. 2, 5—18; *Problematyka cudu w apologetyce współczesnej*, art. w pracy zbiorowej, pt. *Pod tchnieniem Ducha Świętego*, Współczesna myśl Teologiczna, Poznań 1964, 267—282.

⁴⁹ Twórcą próby zbudowania apologetyki historycznej i ekumenicznej jest ks. dr Czesław Bartnik, który realizuje ją w swoich wykładach monograficznych na sekcji apologetycznej KUL od 1963 r. Różne aspekty tej próby podał on w następujących publikacjach: *Przegląd głównych zagadnień współczesnej katolickiej teologii i historii*, Ateneum Kapłańskie 54 (1957) 179—189; *U podstaw teologii historii*, Wiąż 1 (1958) z. 7, 21—33;

We wstępie Autor rozwiązuje dwa zagadnienia, które wprawdzie nie wchodzą do przedmiotu apologetyki totalnej, jednak stanowią niezbędną podstawę źródłową do rozwiązania jej właściwego problemu. Są to mianowicie zagadnienia: dokumentów i źródeł do poznania religijnej świadomości Jezusa z Nazaretu oraz ich genezy. Na podstawie przeprowadzonej obiektywnie i z wielką wnikliwością krytyki tekstualnej oraz historyczno-literackiej ewangelii kanonicznych Autor stwierdza, że *aczkolwiek są one księgami kultu i wiary gminy chrześcijańskiej, stanowią jednak dla badań naukowych źródła i dokumenty historyczne*⁵⁰, ponieważ zawierają świadectwo, pochodzące od świadków bezpośrednich lub pośrednich. Następne zagadnienie dotyczące interpretacji treści ewangelii kanonicznych ks. Kwiatkowski rozwiązuje na płaszczyźnie historii tzw. genetycznej wykazując, że hipoteza idealistyczna Straussa i Drewsa, hipoteza socjalna Kalthoffa i Kautsky'ego oraz egzystencjalna interpretacja Bultmanna nie daje pozytywnego i krytycznego rozwiązania ostatecznej genezy opisanych w nich wydarzeń, *których nie można krytycznie zrozumieć inaczej, jak tylko przyjmując konkretne istnienie Jezusa z Nazaretu łącznie z realizowaną w Nim oraz przez Niego wielką i doniosłą ideą religijno-moralną*⁵¹.

Problem historyczności Jezusa z Nazaretu jest nadal przedmiotem żywego zainteresowania polskiego środowiska naukowego, w szczególności warszawskiej szkoły apologetycznej. Badania nad tym problemem w warszawskiej szkole apologetycznej prowadzone były ze stanowiska krytyki naukowej kierunku historyczno-morfologicznego (Formgeschichtliche)⁵² i egzystencjalnej interpretacji początków chrześcijaństwa według R. Bultmanna⁵³.

Wcielenie jako podstawa teologii historii u Leona Wielkiego, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 7 (1960) z. 4, 21—51; *Personalistyczna Teologia historii*, art. w pracy zbiorowej pt. *Pod tchnieniem Ducha Świętego*, Współczesna myśl teologiczna, Poznań 1964, 283—298.

⁵⁰ W. Kwiatkowski, *Apologetyka Totalna, Religijna świadomość Jezusa z Nazaretu*, Warszawa² 1962, 77.

⁵¹ Ks. W. Kwiatkowski, tamże, 103.

⁵² Por. B. Jankowski, *Kierunek historyczno-morfologiczny jako problem w apologetyce współczesnej*, Ateneum Kapłańskie 51 (1949) 45—60; *Schola historiae formarum quid de resuscitationibus evangelicis sentiat*, Collectanea Theologica 21 (1949) 77—106, 218—258. E. Tomaszewski,

W swym studium nad egzystencjalną interpretacją historycznych podstaw chrześcijaństwa, proponowaną przez R. Bultmanna, ks. Wł. Hładowski⁵⁴ poddał krytyce stanowisko Bultmanna wynikające z założeń filozofii egzystencjalnej, jakoby istotny dla apologetyki katolickiej problem historycznych podstaw chrześcijaństwa miał sens jedynie egzystencjalny i mógł być rozwiązany tylko dialektycznie, nie zaś jednoznacznie i obiektywnie.

Natomiast w środowisku apologetycznym KUL-u na sekcji teologii fundamentalnej problematykę historyczności Jezusa z Nazaretu i genezy chrześcijaństwa omawiają niektóre wykłady monograficzne oraz takie prace, jak: *Geneza chrześcijaństwa w świetle badań współczesnych religioznawców marksistowskich*, *Poglądy Dupont - Sommera o Jezusie przedchrześcijańskim w świetle źródeł Qumrańskich. Idea nowego objawienia w gminie Qumrańskiej i inne*⁵⁵.

W obydwu częściach tomu drugiego apologetyki totalnej Ks. W. Kwiatkowski bada krytycznie pod względem aksjologicznym najstarszą i jednocześnie klasyczną apologię Jezusa z Nazaretu. Badania nad świadomością Jezusa z Nazaretu przeprowadza ks. Kwiatkowski na płaszczyźnie historycznej, tj. na podstawie wypowiedzi Jezusa o sobie, dostępnych nam dzisiaj nie wprost, lecz za pośrednictwem dokumentów i źródeł, którymi są ewangelie kanoniczne.

Religijna świadomość Jezusa na podstawie źródeł wykazuje dwa oblicza: religijno-indywidualne i religijno-społeczne. W oparciu o bogaty materiał biblijny ze Starego i Nowego Testamentu oraz cytowanie przez Autora takich tekstów deklaracyjnych Jezusa, które nie budzą wątpliwości nawet u krytyków odmiennych szkół i poglądów, ks. Kwiatkowski ujmuje świadomość Je-

Formism a problem chrystologiczny, Ruch Biblijny i Liturgiczny 5 (1952) 423—435. W. Kwiatkowski, *Od Jezusa historycznego do Chrystusa herygmatycznego*, Studia Theologica Varsaviensia 2 (1964) 3—30.

⁵³ Por. Wł. Hładowski, *Początki chrześcijaństwa według egzystencjalnej interpretacji R. Bultmanna*, Poznań 1954.

⁵⁴ *Początki chrześcijaństwa według egzystencjalnej interpretacji R. Bultmanna*, Poznań 1954.

⁵⁵ Por. E. Kopeć, *Sprawozdanie z działalności naukowej sekcji naukowej teologii fundamentalnej*, Zeszyty Naukowe KUL 8 (1965) nr 3, 12—15.

zusa pod względem deklaracyjnym jako świadomość proroczą i mesjańską oraz Synostwa Bożego w sensie bezpośrednim, czyli metafizycznym.

Takie ujęcie świadomości mesjańskiej Jezusa z Nazaretu przez apologetykę totalną porównuje ks. K. Romaniuk z ujęciem teże świadomości przez Grotiusa. W artykule pt. *Teza H. Grocjusza o Jezusie — Mesjaszu w świetle apologetyki totalnej*, stwierdza on istnienie zasadniczych różnic tak w samym sformułowaniu tej tezy jak i w sposobie jej rozwiązania. Jako przyczynę tych różnic ks. Romaniuk podaje fakt ścisłej zależności badań apologetycznych nad mesjańską świadomością Jezusa od linii rozwojowej nauk biblijnych oraz fakt wpływu prądów filozoficznych na ogólny charakter umysłowości ludzkiej i na całość kształtu wiedzy⁵⁶.

Fakt świadomości deklaracyjnej Jezusa jako Mesjasza i Syna Bożego wskazuje na zawartą w tych roszczeniach świadomość Jezusa o potrzebie umotywowania swoich roszczeń czyli implikuje świadomość motywacyjną Jezusa. Ks. Kwiatkowski nie uwzględnia wszystkich motywów, którymi rozporządza dwudziestowiekowa historia samoobrony chrystianizmu. Byłoby to zresztą wprost niemożliwe, a nawet bezcelowe. Ogranicza się przeto ks. W. Kwiatkowski jedynie do krytycznej analizy motywów wchodzących do personalistycznej i dynamicznej świadomości Jezusa z Nazaretu w ogólności, a w szczególności do tych, którymi posługiwał się sam Jezus dla uzasadnienia swojej deklaracji. Motywy te stanowią w tym wypadku medium demonstrationis i pod względem krytycznym wystarczają do wykazania obiektywnego charakteru deklaracji Jezusa z Nazaretu.

Dalsze prace polskich apologetyków nad motywami ogólnymi (cudami) i nad motywami szczególnymi, zwłaszcza nad cudem zmartwychwstania, dotyczą takich zagadnień, jak problematyki cudu w apologetyce współczesnej⁵⁷; osiągnięć z „prehistorii” opisu

---

⁵⁶ Por. K. Romaniuk, *Teza H. Grocjusza o Jezusie — Mesjaszu w świetle apologetyki totalnej*, *Collectanea Theologica* 25 (1954) 85—102.

⁵⁷ Por. E. Kopeć, *Problematyka cudu w apologetyce współczesnej*, art. w pracy zbiorowej pt. *Pod tchnieniem Ducha Świętego, Współczesna myśl teologiczna*, Poznań 1964, 267—382.

ewangelijnego o zmartwychwstaniu Chrystusa⁵⁸ oraz problematyki zmartwychwstania Chrystusa, które pogłębiły pod względem krytycznym medium demonstrationis w apologetyce.

W tej dziedzinie motywacji na szczególną uwagę zasługują badania ks. prof. R. Paciorowskiego. Daleko posunięte i wzrastające stale osiągnięcia nauk empirycznych wymagają nowych przemyśleń dotychczasowej argumentacji apologetycznej z cudu jako zjawiska krzyżujących się w nim relacji z otaczającym nas światem. Odpowiednio do przemian w naukach empirycznych w odmienny niż dotąd sposób ustawia się obecnie problematykę cudu w stosunku do nowego oblicza fizyki (indeterminizm), zbyt ogólnie natomiast, względnie tylko w syntetycznym ujęciu występuje ta problematyka w świetle medycyny współczesnej.

Zaznaczając się tu lukę w naukowej literaturze przedmiotu wypełniają prowadzone od szeregu lat badania ks. R. Paciorowskiego, który podejmuje próbę rozwiązania problematyki genezy uzdrowień paranormalnych o charakterze religijnym zarówno z płaszczyzny apologetycznej, jak i medycznej, ponieważ tylko w perspektywie totalnego ujęcia wielopłaszczyznowego zjawiska można szukać prawidłowego rozwiązania doniesłego dla apologetyki zaganiaenia.

W tym celu należy w badaniach stosować poprawnie postulaty metody eksperymentalnej a przy całościowym ujęciu zjawiska kierować się wytycznymi, które są właściwe dla badań apologetycznych.

Problematyka funkcji psychizmu jako domniemanej genezy uzdrowień uchodzących za cudowne wymaga przeanalizowania i krytycznej oceny bogatego materiału eksperymentalnego, jaki dostarczają zjawiska o zbieżnym aspekcie empirycznym. Wchodzą tu w grę uzdrowienia paranormalne powiązane genetycznie z sugestią, hipnozą i psychoterapią zarówno indywidualną jak i grupową.

Jako zagadnieniem wstępnym do tych rozważań ks. Paciorowski zajął się problematyką sprecyzowania pojęcia uzdro-

---

⁵⁸ Por. W. Kwiatkowski, *Z nowszych badań nad „prehistorią” opisu ewangelijnego o zmartwychwstaniu Chrystusa*, *Collectanea Theologica* 26 (1955) 311—52.

wienia zarówno od strony somatycznej, jak i psychicznej. Poświęcona jest temu rozprawa, *Fenomenologia uzdrowienia*⁵⁹. W dyskusji, jaką wywołał wygłoszony na ten sam temat referat (posiedzenie naukowe seminarium apologetycznego w Lublinie KUL, 3—5 września 1959), prelegent omówił nowoczesny aspekt tego zagadnienia. Rezultaty swej pracy badawczej przedstawił ks. Paciorowski na posiedzeniu naukowym seminarium apologetycznego w Krakowie, 4 marca 1962 r. w referacie o zjawisku uzdrowień uchodzących za cudowne w świetle interpretacji totalnej⁶⁰.

Do pozytywnych badań w dziedzinie motywacji apologetycznej należą również prace ks. E. Kopcja. Przedmiotem naukowych dociekań ks. Kopcja była szczególnie problematyka Zmartwychwstania Chrystusa. Zwrócił on przede wszystkim uwagę na zasadnicze elementy właściwej koncepcji Zmartwychwstania oraz na jej historyczną weryfikację w pierwotnej katechezie apostoelskiej, wykazując, że fakt głoszenia somatycznego Zmartwychwstania Chrystusa wraz z jego odpowiednią argumentacją stanowił istotną treść pierwotnej katechezy⁶¹. Zatem Zmartwychwstanie jest faktem historycznym i stanowi pod względem krytycznym medium demonstrationis w apologetyce. Dalsze badania ks. Kopcja związane z problematyką Zmartwychwstania dotyczyły świadectwa św. Pawła o Zmartwychwstaniu Chrystusa. Na podstawie analizy krytycznej tekstów źródłowych Nowego Testamentu starał się on wykazać, że św. Paweł jest świadkiem autorytatywnym faktu zmartwychwstania, gdyż posiada na równi z innymi apostołami kwalifikacje świadka zmartwychwstania. Wprawdzie św. Paweł nie może składać świadectwa o zmartwychwstaniu Chrystusa jako wydarzeniu historycznym, gdyż nie widział Chrystusa Zmartwychwstałego „w ciągu 40 dni”, to jednak w jego ewangelii paschalnej historyczną autopsję

⁵⁹ *Collectanea Theologica* 30 (1959) 67—82.

⁶⁰ Por. *Sprawozdanie z naukowego seminarium apologetycznego*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 7 (1960) z. 1, 117—120.

⁶¹ Por. E. Kopeć, *Problematyka zmartwychwstania Chrystusa w apologetyce współczesnej*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 83—108; *Apologia zmartwychwstania Chrystusa w pierwotnej kerygmie apostoelskiej*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 6 (1959) z. 3, 57—75; *Świadkowie zmartwychwstania Jezusa Chrystusa*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 7 (1960) z. 1, 5—43.

zastępowała tradycja przekazana mu przez świadków naocznych. Różnica między św. Pawłem a grupą „dwunastu” nie dotyczy samej misji świadka zmartwychwstania, ale sposobu jej wykonania. Zatarcie tej różnicy groziłoby niebezpieczeństwem podważenia historycznych podstaw ewangelii zmartwychwstania⁶².

Charakter przyczynku naukowego w dziedzinie chrystologii ma praca ks. E. Tomaszewskiego pt. *Problematyka Chrystologiczna we współczesnej apologetyce*. Praca ta jest w polskiej literaturze przedmiotu pożytecznym przeglądem aktualnych zagadnień z zakresu apologetycznej problematyki chrystologicznej i stanowi zarazem próbę nowego spojrzenia na te zagadnienia⁶³.

IV

BADANIA W ZAKRESIE PROBLEMATYKI EKLEZJOLOGICZNEJ

Skoro zatem Jezus z Nazaretu nie tylko był świadomy swej godności królewskiej, ale był istotnie królem w dziedzinie religijnej i moralnej, to wypływa stąd implikatywne zagadnienie, czy i jak Jezus urzeczywistnił swoje królestwo. Zagadnieniem tym Autor zajmuje się w drugiej części, zatytułowanej — *Religijno-społeczna świadomość Jezusa z Nazaretu*. Konkretnie chodzi tutaj o świadomość Jezusa eklezjologiczną, jako oddolną w stosunku do świadomości mesjańskiej, jako odgórną.

W oparciu o krytycznie przedstawiony materiał biblijny, Autor uzasadnia, iż świadomość eklezjologiczna Jezusa ujawnia się: w organizowaniu przez niego gminy IHWH (Kościoła) w zastępstwie dawnego Izraela jako jej strony oddolnej, w obietnicy i nadaniu Piotrowi prymatu władzy zwierzchniej w Kościele jako strony odgórną tejże świadomości oraz w zleceniu misji jedenastu apostołom głoszenia ewangelii wszystkiemu stworzeniu, jako przejawie świadomości misyjnej, czyli nauczycielskiej Jezusa.

Niektóre z tych zagadnień stały się przedmiotem dalszych

---

⁶² *Nauka św. Pawła jako świadectwo o zmartwychwstaniu Chrystusa*, w: *Współczesne problemy biblijne*, Lublin 1961.

⁶³ *Collectanea Theologica* 30 (1959) 43—66.

⁶⁴ Por. W. Tabaczyński, *Tekst obietnicy prymatu (Mt, 16, 18 ns) w świetle problematyki tomistycznej i historyczno-morfologicznej*, *Ateneum Kapłańskie* 52 (1950) 266—275.

szczegółowych badań prowadzonych w warszawskiej szkole apologetycznej.

Ks. dr W. T a b a c z y ń s k i zajął się krytycznym zbadaniem interpretacji tekstu obietnicy prymatu (Mt. 16. 18 ns) według ujęcia tomistycznego i historyczno-morfologicznego. Przy czym udowodnił on, że interpretacja tekstu obietnicy prymatu według R. Bultmanna nie jest krytyczna⁶⁴.

Ponadto przedmiotem wielkiego zainteresowania naukowego jest problematyka tradycji⁶⁵, a w szczególności zagadnienie istoty tradycji dogmatycznej Kościoła.

Do pozytywnych badań nad tradycją dogmatyczną Kościoła należą przede wszystkim prace ks. dr W. Pietkuna. W pierwszej swej rozprawie pt. *Źródła nauki objawionej i norma wiary* (Łódź 1947) przedstawił on wyniki swych badań nad tradycją dogmatyczną Kościoła jako źródłem adekwatnym nauki objawionej. Owocem dalszych jego badań nad tradycją była rozprawa doktorska na temat: *Racja wewnętrzna rozwoju i niezmienności depozytu*⁶⁶. Problem istoty tradycji dogmatycznej Kościoła był przedmiotem pracy doktorskiej⁶⁷ ks. dr E. Wilemskiego, w której podaje on rozwiązanie istotnych elementów tradycji dogmatycznej Kościoła metodą fenomenologiczną.

Na szczególną uwagę zasługują tutaj badania nad świadomością eklezjologiczną Jezusa z Nazaretu prowadzone na KUL przy II Katedrze Teologii fundamentalnej pod kierownictwem ks. dr Stanisława Nagy i to w zakresie metodologii apologetyczno-eklezjologicznej, jak również w zakresie aktualnej problematyki soboru, kolegializmu i ekumenizmu.

Badania te zmierzają do opracowania historii apologetycznego

---

⁶⁴ Por. E. Wilemski, *Krytyka poglądów teologicznych na stosunek tradycji do magisterium Kościoła w świetle encykliki „Humani Generis”*, *Collectanea Theologica* 29 (1958) 129—151; Sz. Pieszczoł, *Z problematyki tradycji*, *Collectanea Theologica* 29 (1958) 152—169, tenże, *Stan badań nad problematyką katolickiej nauki o tradycji*, art. w pracy zbiorowej pt. *Pod tchnieniem Ducha Świętego, Współczesna myśl teologiczna*, Poznań 1964, 229—242.

⁶⁶ Por. W. Pietkun, *Kryteriopoznawcza analiza aktu wiary katolickiej*, Poznań 1952, VIII.

⁶⁷ Por. E. Wilemski, *Zasadnicze elementy tradycji dogmatycznej Kościoła w świetle jej analizy fenomenologicznej*, Warszawa 1963 (maszynopis).

traktatu o Kościele i metody dowodzenia eklezjologiczno-apologetycznego⁶⁸. Ks. St. Nagy w szeregu artykułów omawia problem hierarchii w Kościele pierwotnym, proponując w nich nowe rozwiązanie zagadnienia prezbiteriów i episkopów⁶⁹. Związane z tym problemem były dalsze badania ks. St. Nagy'ego nad zagadnieniem kolegalizmu, które na terenie polskim podjął on jako jeden z pierwszych, sugerując jego uzasadnienie na podstawie tekstu Mt. 28, 18—20. W tym też sensie zagadnienie to zostało rozwiązane przez Sobór Watykański II.

Następne prace ks. St. Nagy'ego dotyczą traktatu apologetycznego o Kościele i argumentacji ze znamion⁷⁰.

V

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY POLSKIEJ MYŚLI APOLOGETYCZNEJ

Krytycznie i wszechstronnie przeanalizowane wypowiedzi Jezusa dotyczące jego świadomości religijnej pozwoliły Autorowi apologetyki totalnej obiektywnie rozwiązać oryginalnie sformułowane przez niego zagadnienie aksjologiczne chrystianizmu. Apologia Jezusa z Nazaretu ujęta z punktu widzenia aksjologicznego wykazała, iż wartością najwyższą chrystianizmu wyznaczoną przez samego Jezusa jako twórcy religii chrześcijańskiej, nie są abstrakcyjne wartości prawdy, dobra i piękna, gdyż w tym wypadku chrystianizm sprowadziłby się do poziomu innych religii, lecz tą wartością najwyższą chrystianizmu jest sanctum — skonkretyzowane w osobie Jezusa Chrystusa, który religii chrześcijańskiej nadaje charakter wyjątkowy, oryginalny i całkowicie transcendentny.

Toteż każdy, kto styka się z chrystianizmem, musi jasno zde-

⁶⁸ E. Kopeć, *Sprawozdanie z działalności naukowej sekcji teologii fundamentalnej*, Zeszyty Naukowe KUL 8 (1965) nr3, 12—15.

⁶⁹ *Prezbiterzy w pierwotnej gminie jerozolimskiej*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 8 (1961) z. 1, 5—22; *Hierarchia kościelna w okresie misyjnej działalności św. Pawła*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 11 (1964) z. 2, 55—79.

⁷⁰ Por. St. Nagy SCJ, *Niektóre aspekty dzisiejszego traktatu o Kościele*, *Collectanea Theologica* 30 (1959) 109—123; *Główne kierunki badań we współczesnej apologetyce katolickiej*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 7 (1960) z. 4, 119—136; *Katolicki traktat apologetyczny o Kościele*, art. w pracy zbiorowej pt. *Współczesna myśl teologiczna*, Poznań 1964, 331—350.

klarować się wewnątrznie i zewnątrznie za lub przeciw i nie tylko powziąć właściwą decyzję, lecz konsekwentnie oddać się całkowicie, tj. osobowo wartości najwyższej, czyli Jezusowi Chrystusowi.

Niespotykane dotychczas ujęcie aksjologiczne apologetyki, tzn. pod kątem wartości najwyższej w kategoriach sanctum, skonkretyzowanego w osobie Jezusa Chrystusa, może u każdego, kto jest przyzwyczajony do ujęć apologetyki pod kątem autentyczności chrystianizmu, budzić różne sprzeciwy natury psychologicznej, względnie subiektywnej. Wprawdzie kategorie wartości sanctum apologetyka zapożyczyła z dziedziny religioznawczej, jednakże nie chodzi jej o filozoficzne pojęcie wartości, czyli o poznanie istoty wartości, która jest różnie ujmowana w zależności od danego systemu filozoficznego, lecz chodzi jej raczej o wartość w sensie religijnym, która w języku historii religii, występuje jako sanctum i zawiera w swojej treści wszystkie rodzaje wartości (prawdę, dobro i piękno) stojąc jednocześnie ponad nimi. Tak pójęta wartość religijna nie ma nic wspólnego z filozofią wartości, lecz jest faktem doświadczenia, stwierdzonym w sposób eksperymentalny w psychologii religii. Zatem ujęcie aksjologiczne apologetyki czyni bardziej wymownym chrystianizm, zwiększa jego płaszczyznę obiektywną i skuteczniej przemawia ono od strony psychologicznej do człowieka współczesnego, który ma raczej nastawienie materialistyczne i dlatego patrzy na wszystko od strony utylitarnej, a więc pod kątem przydatności, względnie konkretnych korzyści.

Wreszcie należy podkreślić, iż rzeczą niezwykle cenną i zasadniczą w apologetyce totalnej jest to, iż ks. W. Kwiatkowski idzie po linii (tradycyjnej) budowy obrony podanej przez samego Chrystusa. W innych apologetykach nie jest to uwytłumione w sposób należyty i tam raczej występują autorzy ze swoją apologią Chrystusa.

W apologetyce totalnej natomiast Ks. Kwiatkowski wykazuje, że budowa obrony chrystianizmu podana przez samego Chrystusa, trwa już dwa tysiące lat i należy do pierwotnej, oryginalnej i klasycznej oraz że ta budowa nawet w dobie nasilenia największego krytycyzmu zachowuje swoją pełną wartość krytyczną. Toteż uzasadnione są stwierdzenia, że:

- apologetyka totalna jest oryginalnym i w pełni dojrzałym systemem naukowym;
- prowadzi do celów konkretnych, bo służy do pogłębienia wiary i uzasadnienia wiary rozumnej — *fides quae quaerit intellectum*;
- wytwarza w człowieku wierzącym totalne oddanie się Bogu;
- wskazuje na postęp myśli teologicznej i na jej nowoczesną dokumentację;
- stanowi pełny wydzźwięk idei Soboru Watykańskiego II, by ewangelię względnie osobę Chrystusa zbliżyć do mentalności świata nam współczesnego.

Nie bez uzasadnienia pragnę stwierdzić w końcowych uwagach niniejszego artykułu, iż polska myśl apologetyczna na progu drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce w porównaniu z myślą apologetyczną krajów europejskich i pozaeuropejskich, jest oryginalna i postępową, zgodną z ogólnymi tendencjami Kościoła katolickiego, realizującego doniosłe idee soboru watykańskiego II. Albowiem nasz dorobek badań apologetycznych może poszczycić się poważnymi osiągnięciami zarówno w teorii apologetyki, jak też w szczegółowych badaniach w zakresie chrystologii i eklezjologii. Na szczególne podkreślenie zasługuje tutaj fakt zbudowania oryginalnego, nowoczesnego systemu apologetycznego w postaci apologetyki totalnej w warszawskiej szkole apologetycznej oraz próba opracowania personalistycznej struktury apologetyki w środowisku apologetycznym KUL.

W świecie powyższych refleksji naukowych nad apologetyką w Polsce można stwierdzić, że polska myśl apologetyczna rozwija się prawidłowo zgodnie z naukowymi prawami rozwoju tej nauki i zgodnie z refleksyjną świadomością Kościoła.

Osiągnięcia te upoważniają polskich apologetyków do zasłużonej dumy i satysfakcji, płynącej ze świadomości dobrze spełnionego zadania naukowego. Jednocześnie celem utrzymania tych osiągnięć na właściwym poziomie naukowym winni apologetycy w Polsce rozwijać nadal stały i ciągły wysiłek, by uwzględnić wyniki rozwoju nauki w ogóle a nauk religioznawczych i bibliistyki w szczególności, jako dziedzin ściśle obecnie zespolonych z apologetyką nowoczesną.

Ponadto należałoby wobec wielkiego rozwoju tych dziedzin w dobie obecnej bardziej celowo zaprogramować zespołowe prace badawcze, następnie trzeba by scalić efektywność wysiłku naukowego nad coraz większym uściśleniem przedmiotu i jego metod badawczych w rozwiązywaniu aktualnych zagadnień apologetycznych, którymi żyje obecna świadomość samoobrony Chrystusa w Kościele i wreszcie należałoby przedstawić te zagadnienia w sposób najbardziej dostosowany do mentalności człowieka współczesnego rozwiązując je na najwyższym poziomie krytycznego myślenia.

Warszawa

KS. EDMUND WILEMSKI

SUMMARY

THE STATE OF APOLOGETICS IN POLAND AT THE BEGINNING OF THE SECOND THOUSAND YEARS OF CHRISTIANITY

The present paper endeavours to sum up the results of research and study in Apologetics in Poland in the years 1945—1965. It takes into account, therefore, only the works of Polish specialists in this field, as well as studies in religious research, being closely related to modern Apologetics.

A critical analysis shows that Polish thought in this field is both original and progressive. Its development is in accord with the laws of progress in this branch of knowledge and the reflective consciousness of the Church in Her realisation for ideas of the Second Vatican Council.

Apologetics in Poland has successes both in the theory of Apologetics and in particular problems, mainly chritological and ecclesiological. Special mention should be made of W. Kwiatkowski's works, who has contructed an original, modern system: Total Apologetics. It was prepared in the Warsaw School of Apologetics.